

Norge i Europa – statistikk, utdannings-systemer og høyere utdanning

Anne Marie Rustad Holseter, SSB

Innledning

Formålet med denne artikkelen er å belyse hvordan ulikheter mellom europeiske utdanningssystemer påvirker produksjonen av internasjonal utdanningsstatistikk og å si noe om i hvilken grad det norske utdanningssystemet skiller seg fra resten av Europa. Videre presenteres eksempler fra internasjonal utdanningsstatistikk som belyser hvordan dagens situasjon er innenfor området høyere utdanning. Både i Norge og i en rekke andre europeiske land har det her pågått reformer. Reformene har i ulik grad vært knyttet opp mot Bologna-prosessen. Dette bidrar til større likhet mellom landene, og til at forholdene legges bedre til rette for produksjon av sammenlignbare data om høyere utdanning i Europa. Å informere om Bologna-prosessen og Kvalitetsreformen innenfor høyere utdanning i Norge har derfor også vært et mål med denne artikkelen.

Mye har skjedd innenfor utdanning i Europa de siste årene. Nye utfordringer som har sammenheng med økt konkurranse og globalisering, har bidratt til ulike reformer både i Norge og ellers i Europa og fører til økt oppmerksomhet rundt internasjonal utdanningsstatistikk. Nødvendigheten av at utdanningssystemer i ulike land er i stand til å "spille sammen" blir stadig mer fremtredende. Statistikken gjør det mulig for den enkel-

te regjering å se sitt lands utdanningssystem i lys av hva som skjer i andre land. Det satses derfor mye på å lage god internasjonal statistikk. Norsk utdanningsstatistikk har siden 1992 årlig blitt rapportert i henhold til datainnsamlingen fra UOE (UNESCO, OECD og EURO-STAT).

For å kunne foreta sammenligninger av utdanningssystemene er det nødvendig med pålitelige, sammenlignbare data, samt å ha informasjon om hvordan systemene er organisert og virker. Siden utdanningssystemene er bygd opp på en rekke forskjellige måter, er ikke dette alltid like enkelt å skaffe til veie. Alder ved skolestart varierer. Hvor gamle elevene er når de må foreta et valg i en spesiell retning, er også svært forskjellig. I noen land varer grunnskole og videregående skole lengre enn i andre og fører dermed til en sen start i høyere utdanning. Flere år i videregående opplæring og færre år i høyere utdanning gir et lavt antall studenter for noen av landene. Studieprogram kan være svært ulike, både innenfor et land og på tvers av landegrensene. En utdanning som i et land klassifiseres som en høyere utdanning, kan være plassert på et lavere nivå i et annet land. Opptakskrav til ulike studier, tilgang til studie-plasser og finansieringsordningene er ulike. Landene har også forskjellige måter

å registrere studenter på. Noen land teller alle studenter uavhengig av antall avlagte studiepoeng og hvor mye tid de har brukt på studiene, mens andre skiller mellom deltids- og heltidsstudenter. Enkelte land leverer data fra registre, mens andre samler inn dataene ved bruk av spørreskjema- og intervjuundersøkelser. Dataene kan derfor være av varierende kvalitet. Alle disse faktorene gjør det vanskelig å foreta gode internasjonale sammenligninger.

EUs Lisboa-strategi inneholder mål for utdannings- og opplæringsystemene i Europa, og Norge samarbeider nært med EU på alle områder knyttet til oppfølging av disse målene (NHD 2003). Utdanningsministrene i EU har vedtatt tre strategiske mål (med tilhørende delmål) for utdanningsystemene fram til 2010:

- Forbedre kvaliteten og effektiviteten i utdannings- og opplæringsystemene i EU, i lys av nye krav til kunnskaps-samfunnet og endrede læringsmønstre.
- Gjøre det lettere for alle å få tilgang til utdanning og opplæring, i lys av prinsipper som livslang læring, "employability", og karriereutvikling så vel som aktivt medborgerskap, like muligheter og sosialt samhold.
- Åpne utdannings- og opplæringsystemene mot omverden, i lys av det fundamentale behov for å fremme utdanning som svarer til behov i arbeidslivet og i samfunnet og møte globaliserings utfordringer.

Samtidig pågår Bologna-prosessen som er en prosess hvor utdanningsministere og universitetsledere fra hele Europa drøfter den videre utviklingen av høyere utdanning i Europa og utfordringen med å videreutvikle samarbeidet over landegrensene. Kvalitetsreformen, som er en reform gjennomført innenfor høyere

utdanning i Norge de siste årene, har på en rekke punkter vært nært knyttet opp mot denne. Både Bologna-prosessen og Kvalitetsreformen vil derfor bli nærmere beskrevet lenger ut i artikkelen. Slike samarbeidsprosesser på tvers av landegrensene vil føre til større likhet mellom utdanningssystemene, og har derfor stor betydning for kvaliteten på den internasjonale utdanningsstatistikken.

Selv om en rekke faktorer er forskjellige innenfor utdanningssystemer i ulike land, er det utviklet rammeverk som skal gjøre det mulig å foreta sammenligninger. Rammeverket for klassifisering av utdanning, som brukes i denne artikkelen, er basert på den reviderte utgaven av UNESCOs International Standard Classification of Education (ISCED97). ISCED97 er konstruert på bakgrunn av utdanningssystemene i mange land og gjør det mulig å foreta slike sammenligninger. Ved hjelp av denne standarden deles høyere utdanning blant annet inn i ulike kategorier etter hvor lang varighet den enkelte utdanning har. Fordi utdanningssystemene er forskjellige, kan det allikevel være vanskelig å vite hvilket nivå enkelte utdanninger skal plasseres på til tross for at det er gitt klare definisjoner for dette. Særlig er det vanskelig å foreta sammenligninger mellom land over tid når store grupper av utdanninger endrer nivåplasseringer i ett eller flere land. Dette kan for eksempel skyldes endringer i utdanningsstrukturen.

Kilde for de internasjonale sammenligningene i artikkelen er OECD-indikatorer som er hentet fra publikasjonen "Education at a Glance 2004" (OECD 2004) (for mer info se: www.oecd.org/edu/eag2004), og kilden til opplysningene om utdanningssystemene i de europeiske landene er publikasjonen "Key Data on

Education in Europe 2002" (EURYDICE/eurostat 2002). I denne artikkelens tabeller og figurer presenteres tall bare for de europeiske land som har levert data for den enkelte indikator, mens OECD-gjennomsnittene som presenteres også inneholder tall fra land utenfor Europa¹.

Det brukes norske betegnelser på de ulike utdanningsnivåene i tabeller og figurer. Mens "lower" og "upper secondary" tidligere var integrert i et selektivt system, er "lower" etter hvert blitt integrert med "primary" (dette skjedde med innføring av den 9-årige skolen på 1960-tallet). "Primary level" tilsvarende nå barneskolenivå, "lower secondary level" tilsvarende ungdomsskolenivå, "upper secondary level" tilsvarende videregående nivå, "post-secondary non-tertiary level" tilsvarende mellomnivå og "tertiary level" tilsvarende universitets- og høyskolenivå. Hovedvekten i denne artikkelen legges på universitets- og høyskoleutdanning med en varighet på tre år eller mer.

Utdanningssystemene i de europeiske landene

Tabell 1 viser at alder ved avsluttet obligatorisk utdanning varierer fra 14 år i Portugal til 18 år i Belgia, Nederland og Tyskland. Antall år hvor mer enn 90 prosent av befolkningen er elever/studenter varierer fra ti år i Portugal til 15 år i Belgia og Frankrike. Det er også store ulikheter i prosentene som viser hvor store andeler av de ulike aldersgruppene som er under utdanning. Ulike tellingsmåter i de forskjellige land kan være en medvirkende årsak til dette. Tallene for Norge baserer seg på individstatistikk, og bør derfor være av god kvalitet.

Veien gjennom utdanningssystemet

I Norge, Danmark, Finland, Sverige, Tyskland og Østerrike starter barna på

skolen når de er seks år. Alder ved skolestart varierer imidlertid fra land til land. Barna starter i obligatorisk utdanning når de er tre eller fire år gamle i halvparten av de europeiske landene, mens det i noen land (Belgia, Frankrike, Island og Spania) også kan forekomme at enda yngre barn starter opp.

Et særtrekk ved det norske utdanningssystemet er at det har sterke elementer av enhetsskole helt frem til videregående nivå. Slik er det ikke i alle de europeiske landene. I noen land må elevene velge en spesiell retning eller type utdanning i løpet av den obligatoriske utdanningen. Dette er vanlig når de er ti år i Tyskland og Østerrike, og når de er tolv år i Luxembourg. I Tsjekkia, Ungarn og Slovakia kan elevene følge vanlig obligatorisk utdanning til de er 14 eller 15 år, men de kan også velge andre retninger ved ti-elleve-årsalder. Utdanningssystemer med en tidlig seleksjon baserer seg mer på et prinsipp om utvelgelse av "de beste", mens systemet i Norge har som hovedformål å bringe flest mulig lengst mulig frem. Her kan de fleste elevene gå videre fra et trinn til det neste, og det er også mulig å gjøre valg om igjen.

I majoriteten av landene, inkludert Norge, varer den obligatoriske utdanningen ni eller ti år – til elevene er minst 15 eller 16 år gamle. I Storbritannia (England, Wales og Skottland) og Luxembourg derimot, varer heltids obligatorisk utdanning elleve år, mens den varer tolv år i Nederland og Nord-Irland og 13 år i Ungarn.

Avslutningen av heltids obligatorisk utdanning faller oftest sammen med overgangen fra ungdomsskolenivå til videregående nivå, noe som også er tilfelle i Norge. Men i Belgia, Frankrike,

Tabell 1. Personer i utdanning i prosent av registrert årskull i befolkningen. Heltids- og deltidsstudenter i offentlige og private institusjoner, etter alder. 2001/2002

	Alder ved avsluttet obligatorisk utdanning	Antall år som mer enn av befolkningen er elever/studenter	Aldersgrupper hvor mer enn 90 prosent av befolkningen er elever/studenter	15-19-åringer i prosent av 15-19-åringer i befolkningen	20-29-åringer i prosent av 20-29-åringer i befolkningen	30-39-åringer i prosent av 30-39-åringer i befolkningen	Aldersgruppen 40 år eller mer under utdanning i prosent av gruppen på 40 år eller mer i befolkningen
Belgia	18	15	3 - 17	92,3	27,4	8,3	3,0
Danmark	16	12	4 - 16	81,8	31,4	5,5	0,8
Finland	16	12	6 - 17	85,0	39,5	10,7	2,2
Frankrike	16	15	3 - 17	86,7	19,6	1,8	.
Hellas	15	11	6 - 16	82,6	24,5	0,3	.
Irland ¹	15	12	5 - 16	81,6	17,8	2,6	.
Island	16	14	3 - 16	81,1	32,0	8,0	2,3
Italia	15	13	3 - 15	75,8	18,4	2,5	0,1
Luxembourg	15	11	4 - 15	75,3	6,3	0,4	.
Nederland	18	13	4 - 16	86,5	23,4	2,9	0,8
Norge	16	12	6 - 17	84,8	22,3	6,7	1,6
Polen ¹	15	12	6 - 17	86,8	27,3	4,1	.
Portugal	14	10	6 - 15	70,9	22,2	3,8	0,6
Slovakia	16	11	6 - 16	76,6	12,6	1,6	0,2
Spania	16	14	3 - 16	80,4	23,3	2,6	0,4
Storbritannia	16	12	4 - 15	76,8	26,8	16,2	8,3
Sveits	15	11	6 - 16	82,7	20,0	3,6	0,2
Sverige	16	13	6 - 18	86,2	33,6	14,1	3,5
Tsjekia	15	13	5 - 17	88,4	15,9	1,3	0,1
Tyskland	18	12	6 - 17	89,2	25,5	2,8	0,2
Ungarn	16	12	4 - 16	81,1	21,2	4,2	0,4
Østerrike	15	12	5 - 16	77,1	17,0	3,1	0,3
OECD-gjennomsnitt²	16	12	.	79,4	22,7	5,4	1,5

¹ Tallene for 40 år og eldre er inkludert i tallene for 30-39-åringene.

² OECD-gjennomsnittet inkluderer både europeiske og ikke-europeiske medlemsland.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

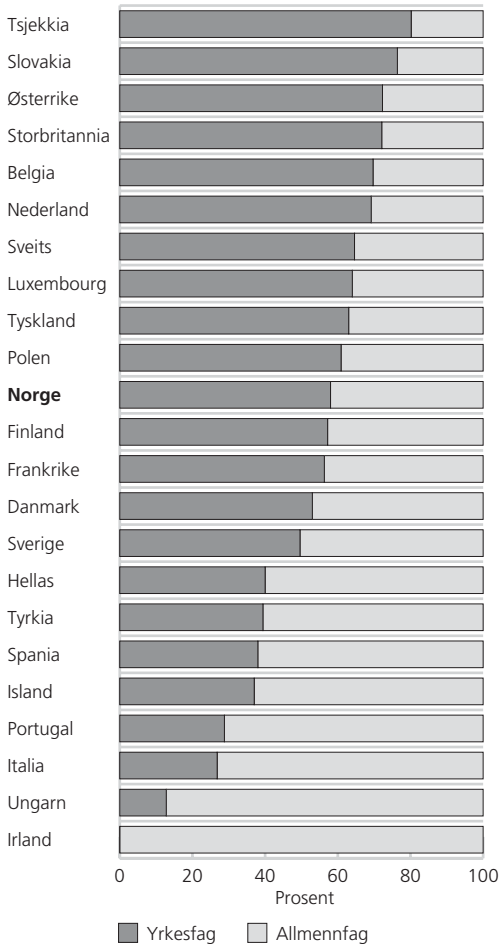
Mer informasjon: <http://www.oecd.org/els/education/eag2004/>.

Italia, Østerrike, Storbritannia og Slovakia er heltids obligatorisk utdanning utvidet med ett eller to år etter denne overgangen. I Ungarn varer obligatorisk utdanning til elevene er 18 år og inkluderer videregående nivå. Etter 16-årsalder er ungdom forpliktet til å fortsette med utdanning, i det minste som et deltidsstudium, i minst to år til i Polen og Belgia, i minst ett år til i Nederland, og etter 15- eller 16-årsalder vanligvis tre år til i Tyskland. I disse landene fortsetter obli-

gatorisk utdanning på videregående nivå eller til videregående nivå er avsluttet.

Den videregående utdanningen kan deles inn i to hovedretninger, en allmenn og en yrkesrettet. I Norge i dag er hovedmodellen for den yrkesrettede utdanningen lagt opp slik at det er to år i skole og to år i bedrift før fag-/svennebrev avlegges, og utdanningen er dermed både skole- og arbeidslivsorientert.

Figur 1. Personer i utdanning fordelt etter allmennfag og yrkesfag på videregående nivå i Europa. 2001/02. Prosent

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

En slik integrering av en arbeidslivsbasert yrkesopplæring i et skolesystem basert på likhet og rettigheter er unik for Norge. I andre land, blant annet i Sverige, er den yrkesrettede utdanningen på dette nivået skolebasert.

Figur 1 viser andelen elever etter allmennfaglig og yrkesfaglig fagfelt i en del europeiske land i 2001/02, rangert etter stigende andel elever og lærlinger i all-

mennfaglige studieretninger. Av de nordiske landene ligner Finland og Danmark mest på Norge, mens Sverige og Island hadde en større andel elever som valgte allmennfag. I Tsjekkia er andelen på yrkesfaglig studieretning på mer enn 80 prosent, mens det samme gjelder på allmennfaglig studieretning i Ungarn og Irland.

Flere land tilbyr studier etter videregående nivå som ikke anses å være på universitets- eller høyskolenivå. Slik utdanning har som regel en varighet på seks måneder til to år (heltid). Elevene på disse studiene har vanligvis fullført en videregående utdanning som ikke gir studiekompetanse. Noen av utdanningene gir adgang til arbeidsmarkedet, mens andre gir adgang til høyere utdanning.

I mange europeiske land starter de fleste studenter på en høyere utdanning rett etter avsluttet videregående utdanning. Belgia, Tsjekkia, Frankrike, Irland, Storbritannia og Spania er eksempler på dette. Selv om det i teorien er mulig å starte på en høyere utdanning når man er 18 eller 19 år, avhengig av i hvilket land man skal studere, varierer ofte alder ved studiestart etter hvilket studium som velges. I mange OECD-land forsinkes ofte denne starten – noen ganger grunnet deltakelse i arbeidslivet. I de nordiske landene er mer enn 20 prosent 27 år eller mer første gang de registreres som studenter – i Norge faktisk hele 35 prosent. I Norge kan dessuten universitetene, de vitenskapelige høyskolene og høyskolene ta opp studenter som er 25 år eller mer uten at de oppfyller de formelle opptakskravene til studiet. Mens våre studenter er ganske gamle, og ofte har ventet både ett og flere år etter fullført videregående utdanning før de begynner å studere, er det blant annet i Storbritannia vanlig å

starte studiene allerede som 18-åring. Dermed er de aller fleste ferdig med en lavere grad idet den norske gjennomsnittsstudenten starter på et tilsvarende studium.

Ulike krav til opptak ved høyere studier

For å kunne søke om opptak ved høyere utdanningsinstitusjoner i Norge, må elevene ha oppnådd studiekompetanse fra videregående opplæring. Det vil si at det stilles krav til fagkombinasjoner på vitnemålet. Studier ved allmennfaglige studieretninger gir studiekompetanse, men elever som går på yrkesfaglige studieretninger og som tar VKII allmennfaglig påbygging oppnår også studiekompetanse. Hva som gir studiekompetanse, varierer i OECD-landene. Mens opptakskravene til høyere studier i Norge er basert på karakterer fra videregående skole, baseres de i England på intervjuer.

I Norge kan man også få adgang til høyere studier på grunnlag av realkompetanse. Realkompetanse er all den relevante kompetansen en person har skaffet seg gjennom lønnet eller ulønnet arbeid, utdanning, organisasjonserfaring eller på annen måte. Søkere på 25 år og over kan søke om opptak til høyere studier på grunnlag av realkompetanse. Lærestedene bestemmer selv hva som gir realkompetanse til de enkelte studier.

De norske studentene søker om opptak ved høgskoler og universiteter via "Samordna opptak", som er et serviceorgan for disse institusjonene i deres opptak til høyere grunnutdanning. Institusjonen som er studentens førstevalg behandler søknaden på vegne av alle institusjonene som studenten har søkt opptak ved. Denne samordningen fører til at hver søker kun får ett tilbud om studieplass

når opptaket er over, samt eventuelt tilbud om venteliste plass.

I noen land er det eneste kravet for å bli opptatt ved et høyere studium at man har avlagt videregående eksamen. Men siden antall studie plasser ikke alltid stemmer overens med antall søkere, brukes også andre mekanismer for å velge ut studenter til studiene. Dette kan for eksempel være en opptaksprøve, et intervju, et nasjonalt "numerus clausus"-system eller lignende. Numerus clausus vil si at bare et visst antall studenter får studie plass ved disse studiene – for eksempel medisin og veterinær. I majoriteten av de europeiske landene, og da særlig i Sentral- og Øst-Europa, bestemmer institusjonene selv ganske fritt opptakskravene. I andre av de europeiske landene er antall studie plasser begrenset ved alle former for studier.

I Hellas er begrensninger og utvalg av studenter bestemt på nasjonalt nivå, mens det i Belgia er en sterk tradisjon for åpne studier. Noen land har lovforbud mot å lukke studiene (Frankrike og Tyskland). Tradisjonelt har disse landene hatt et mer selektivt "gymnas". I Frankrike gjelder dette universitetene, mens prestisjehøgskolene er ekstremt selektive. I Østerrike, Tyskland, Nederland, Island, Frankrike og Italia kan adgang til studiet begrenses på nasjonalt nivå når antall utdannede personer overstiger arbeidsmarkedets etterspørsel. For noen studier kreves det at søkerne har studert ett eller to spesielle fag i videregående skole.

Den mest utbredte prosedyren for opptak av studenter er den hvor hver enkelt institusjon velger ut studentene etter kapasitet og nasjonalt spesifiserte kriterier. Dette er tilfelle i de nordiske land

(ikke Island), Spania, Irland, Portugal og Storbritannia.

Studieprogrammernes varighet

Et studieprogram er et sammenhengende studieløp bygd opp av emner og emnegrupper. Et studieprogram kan ha flere studieretninger. Studieprogrammernes lengde avhenger av hvilken *grad* de fører til. Examen philosophicum og examen facultatum er emner som inngår i de fleste studieprogrammene.

Studieprogrammernes varighet varierer fra tre år (f.eks. Bachelor's degree innenfor mange studieområder i Irland, Storbritannia og nå også i Norge) – til fem år eller mer (f.eks. *Diplom* i Tyskland, *Laurea* i Italia og femårig Master i Norge). Etter avlagt mastergrad er det mulig å ta en doktorgrad (Ph.D.-grad). Denne utdanningen er normert til tre år. Skillet mellom kort og lang høyere utdanning er skarpt i noen land, i andre land eksisterer det ikke et slikt skille. Her kan grader på "Master"-nivå oppnås ved å gjennomføre ett enkelt studieprogram med lang varighet. Internasjonalt må man derfor sammenligne studier av samme varighet og fullføringsrater for første avlagte grad. Gradene deles inn etter "*medium*" (tre-mindre enn fem år), "*long*" (fem-mindre enn seks år) og "*very long duration*" (mer enn seks år). Den pågående Bologna-prosessen har vært med på å bidra til større likhet mellom landenes studieprogrammer. Men det står fortsatt igjen en god del arbeid innenfor området. I mange av landene er det også mulig å ta en toårig grad, noe som i Norge tilsvarende høgskolekandidat.

Som tidligere nevnt har flere av de europeiske landene gjennomført utdanningsreformer de siste årene, eller er i gang med en reformprosess. Reformene dreier

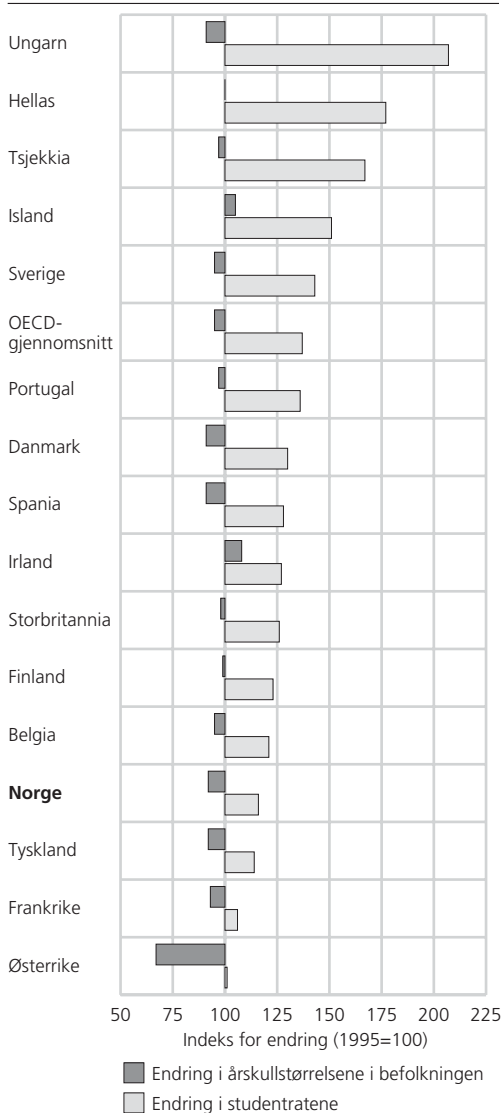
seg enten om å utvide perioden med obligatorisk utdanning eller om hvordan veien gjennom utdanningssystemet struktureres. Den obligatoriske utdanningen har de siste årene blitt utvidet med ett år i Italia, Polen, Romania og Slovakia og med to år i Ungarn. I Nederland, Finland og Ungarn er det innført reformer innenfor yrkes- eller yrkesforberedende videregående utdanninger, mens de fleste land har gjennomført reformer innenfor høyere utdanning. I Norge ble Kvalitetsreformen, som er en omfattende reform av norsk høyere utdanning, vedtatt i 2001. Reformen ble iverksatt høsten 2003. OECD-tallene som presenteres i denne artikkelen relaterer seg imidlertid til situasjonen før denne ble iverksatt.

Situasjonen i dagens Europa

Stadig økning i antall studenter de siste årene

Figur 2 viser at til tross for en nedgang i antall personer i de aktuelle studentårskuller i befolkningene, økte deltakelsen i høyere utdanning mellom 1995 og 2002 i alle de europeiske OECD-landene unntatt Østerrike og Frankrike. I halvparten av landene var økningen, sett i forhold til nedgang i årskullene, på mer enn 30 prosent, mens den for Norges del var på 9 prosent. Tsjekkia, Hellas, Ungarn og Polen hadde en økning på henholdsvis 68, 78, 108 og 151 prosent. Tallene påvirkes av at nivået på studentandelene for en del av landene, deriblant Norge, var høyt allerede i 1995. Det er derfor naturlig at økningen er mye mindre i disse landene enn i land hvor andelen var lav i utgangspunktet. Disse tallene baserer seg på "antall hoder" og tar ikke hensyn til heltid/deltid.

Figur 2. Indeks som angir endringer i studentratene innenfor høyere utdanning og i aktuelle årskullstørrelser i befolkningen¹ mellom 1995 og 2002 (1995=100)

¹ De mest aktuelle årskullene varierer fra land til land og er de aldersgrupper hvor majoriteten av studentene befinner seg. Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

Noe av grunnen til denne økningen kan være at det i mange OECD-land har vært et bevisst politisk valg å satse på utdanning de siste årene. Dette har ført til et

økt behov for flere studieplasser innenfor høyere utdanning. Selv om noen land nå viser tegn til en stabilisering i etterspørsel etter høyere utdanning, er trenden fortsatt stigende studenttall.

I dag vil annenhver ungdom i OECD-landene starte på en høyere utdanning med en varighet på tre år eller mer i løpet av livet. Hvordan vil dette påvirke utdanningsnivået i de ulike land?

Antall år i utdanning

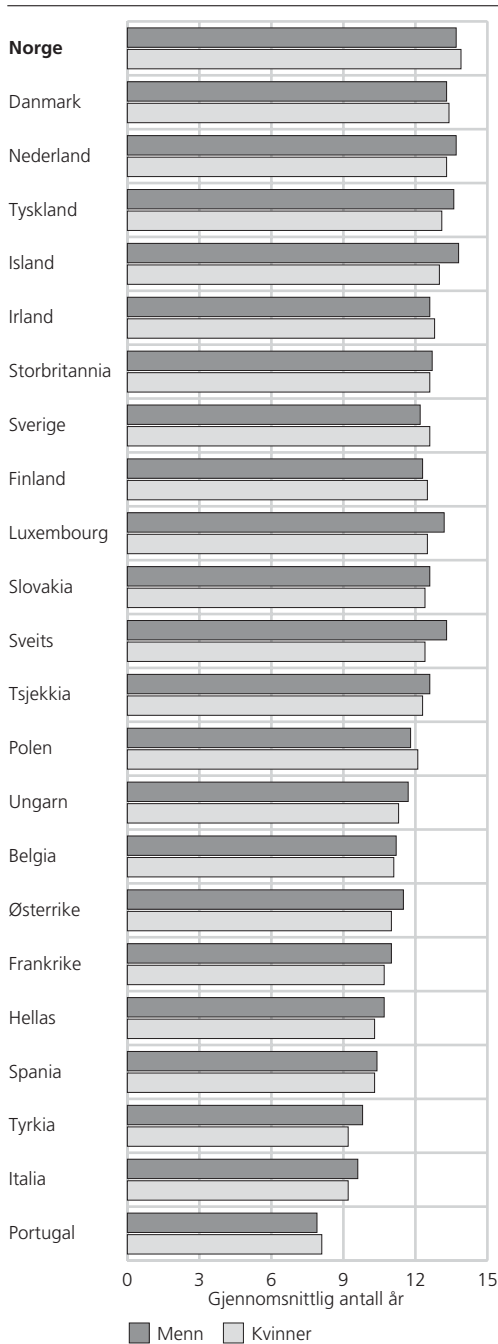
Den voksne befolkningens antall år i utdanning

Figur 3 viser gjennomsnittlig antall år den voksne befolkningen hadde vært i utdanning i en rekke europeiske land i 2002. OECD-gjennomsnittet er på 11,8 år. I gruppen av europeiske land finner vi her en variasjon fra 7,4 år i Portugal til 13,8 år i Norge. I Danmark, Finland, Irland, Norge, Polen, Portugal og Sverige hadde kvinner vært i utdanning like lenge – eller noe lengre enn menn. I de andre landene hadde menn studert lenger enn kvinner – særlig er denne forskjellen stor på Island, i Luxembourg og Sveits. Den stadige økningen i studentratene må nødvendigvis også føre til at befolkningens antall år i utdanning vil øke. Hvor stor økning kan vi forvente?

Forventet antall år i utdanning

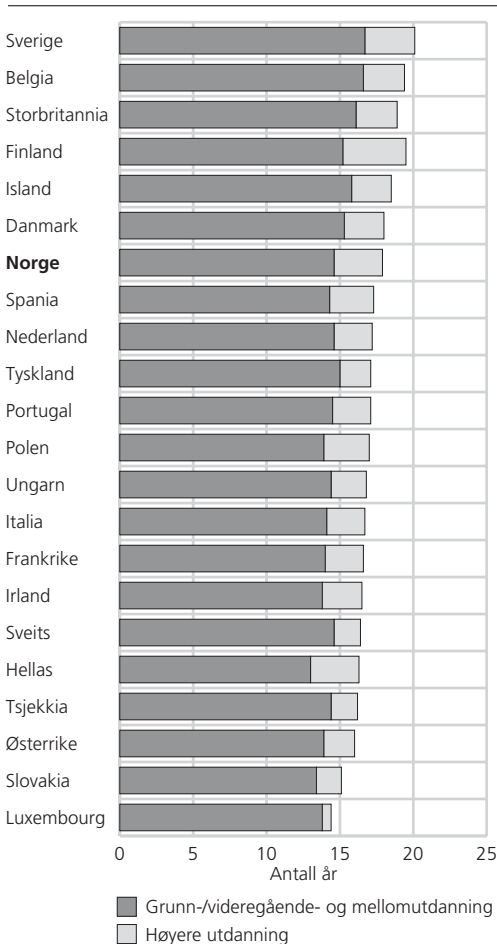
Figur 4 viser at den stadige økningen i studentratene fører til at antall år i utdanning forventes å øke i samtlige OECD-land som har levert data for denne indikatoren. I Hellas, Ungarn, Polen, Sverige og Storbritannia er forventet økning på mer enn 15 prosent i løpet av denne relativt korte perioden. I majoriteten av OECD-landene er forventet antall år i utdanning nå på mellom 16 og 20 år.

Figur 3. Gjennomsnittlig antall år en person har vært i utdanning i aldersgruppen 25-64 år, 2002

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

Figur 4. Antall år en femåring kan forvente å bruke på utdanning med dagens utdanningssystemer¹, 2002

¹ Forventet antall år i utdanning beregnes ved å summere elever/studenter i utdanning for hvert enkelt årskull i andel av årskullet i befolkningen.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

Innenfor OECD er gjennomsnittlig forventet antall år i høyere utdanning 2,7. I Finland, Hellas, Norge, Polen, Spania, Sverige og Storbritannia er tilsvarende tall tre år eller mer, mens det i Tsjekkia, Luxembourg og Slovakia er 1,8 år eller mindre. Som tidligere nevnt, kan utdanning som defineres som høyere utdan-

ninger i noen land defineres på et lavere nivå i andre land. Dette er en faktor som gjør det vanskelig å lage gode sammenlignbare internasjonale tall for antall forventede år i videregående og høyere utdanning.

Kan kvinner og menn forvente like mange år i utdanning?

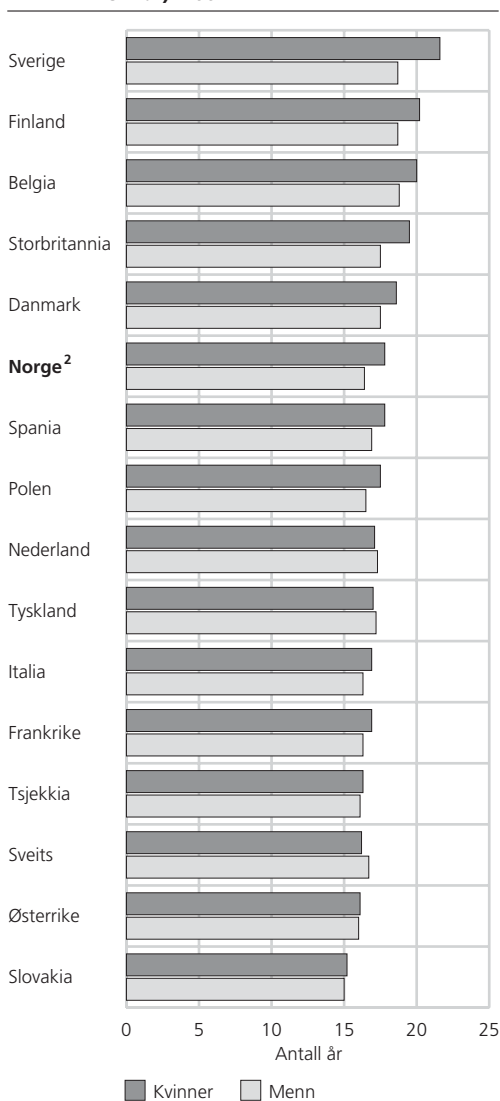
Figur 5 viser at kvinner nå kan forvente flere år i utdanning enn menn i de fleste av OECD-landene. Dersom vi sammenligner figurene 3 og 5, ser vi at kvinners gjennomsnittlige utdanningsnivå er stigende i alle landene. Innenfor OECD forventes det at kvinner vil være gjennomsnittlig 0,7 år lenger i utdanning enn menn. I Belgia, Danmark, Island, Irland, Sverige og Norge kan kvinner forvente seg gjennomsnittlig mer enn ett år lenger i utdanning enn menn – i Storbritannia og Sverige hele tre år. I Sveits derimot, kan menn forvente 0,6 år mer i utdanning enn kvinner. Disse tallene skiller ikke mellom heltids- og deltidsstudier.

Flere unge med universitets- og høgscoleutdanning

Figur 6 viser at andelen unge mennesker som har oppnådd en høyere utdanning med en varighet på tre år eller mer har økt i de fleste OECD-landene de siste årene. Noen faktorer som kan bidra til en slik økning er for eksempel økende arbeidsløshet de senere årene, større behov for høyt utdannede personer i arbeidslivet og større forventninger om utdanning hos individet og samfunnet ellers.

Økningen i andel 25-34-åringene som har fullført en høyere utdanning med en varighet på tre år eller mer fra 1998 til 2002, var størst i Sverige, Norge, Finland, Irland og Storbritannia. I Østerrike, Tyskland, Sveits og de østeuropeiske landene har det derimot vært en

Figur 5. Antall år en femåring kan forvente å bruke på utdanning¹ med dagens utdanningssystemer, etter kjønn (med unntak av utdanning for barn under fem år). 2002

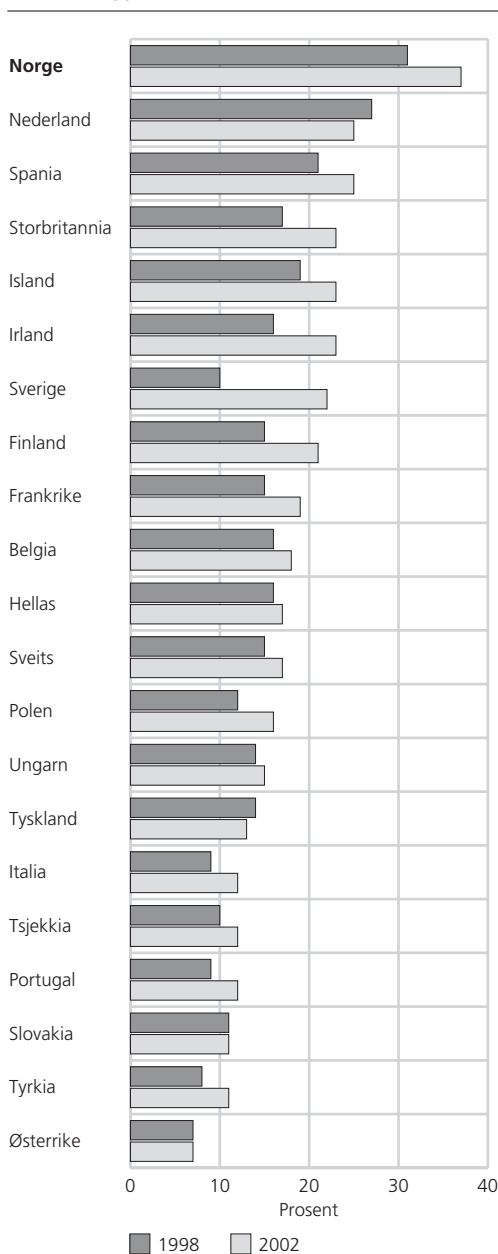

¹ Forventet antall år i utdanning beregnes ved å summere elever/studenter i utdanning for hvert enkelt årskull i andel av årskullet i befolkningen.

² I tallene for Norge er 5-åringene ikke med.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

Figur 6. Andel personer i prosent av aldersgruppen 25-34 år i befolkningen som har oppnådd en høyere utdanning med varighet på tre år eller mer. 1998 og 2002

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

stagnasjon i prosentandelen som oppnår en høyere utdanning av denne typen i aldersgruppen 25-34 år de siste årene.

Innenfor OECD har i gjennomsnitt 19 prosent av befolkningen i aldersgruppen 25-34 år fullført en universitets- eller høyskoleutdanning med en varighet på tre år eller mer. Norge skiller seg ut fra de andre landene med en andel på over 35 prosent, mens andelen i Østerrike er under 10 prosent. Er disse forskjellene reelle, eller kan de skyldes at utdanninger av forholdsvis lik karakter er plassert på ulike nivåer i forskjellige land? Dette vet vi lite om.

Samtidig kan definisjonen av høyere utdanning i Norge bidra til at tallene for Norge er kunstig høye i denne tabellen. Frem til omleggingen av den individbaserte utdanningsstatistikken i 2000, ble alle som hadde fullført en eller annen høyere utdanning i Norge, og som var blitt rapportert, oppjustert til universitets- og høyskolenivå uansett hvor mange vekttall eller studiepoeng som var blitt oppnådd. Det var imidlertid ingen helt konsekvent oppjustering. De som studerte matematisk-naturvitenskapelige fag ved universitetene, der det var vanlig å ta mange emneksamener, fikk først oppjustert sin utdanning etter fullført cand.mag.-utdanning. Dette gjaldt ikke for studenter ved andre fakulteter. For høyskoleutdanninger ble det i en periode forsøkt å sette en grense ved fem vekttall. Disse personene er fortsatt registrert med en høyere utdanning. Mer informasjon om dette temaet finnes i artikkelen om Befolkningens høyeste utdanning.

For Sveriges del ser det ut til å være en svært stor økning i utdanningsnivå fra 1998 til 2002. Det fremgår ikke at det i Sverige skjedde en endring i definisjon av

dette utdanningsnivået i 2000. Fra dette tidspunktet ble blant annet de som har oppnådd 120 høgskolepoeng, men som ikke har tatt ut formell eksamen, inkludert i denne gruppen. For aldersgruppen 25-34 år medvirker dette til den store økningen på dette utdanningsnivået fra 1998 til 2002.

Det at flere kvinner tar høyere utdanning spiller en viktig rolle for økningen i aldersgruppen 25-34 år. I 1991 var andelen menn og kvinner med høyere utdanning omtrent like stor. I 2002 var andel kvin-

ner med høyere utdanning større enn andel menn i to av tre land. Utviklingen går mot en enda større økning til fordel for kvinnene (OECD 2004).

Universitets- og høgskolestudier etter varighet

Med de mest aktuelle aldersgrupper menes de aldersgrupper hvor majoriteten av studentene befinner seg når graden avlegges. Dette varierer fra land til land. Hvilke aldersgrupper som er de mest aktuelle, kan være enkelt å avgjøre for land hvor majoriteten av studentene

Tabell 2. Andel avlagte høyere utdanninger i befolkningen i prosent av de mest aktuelle aldersgrupper, etter utdanningens varighet. 2002

	Mindre enn 3 år (første avlagte grad)	Første avlagte grad				Avlagte doktorgrader ²
		Alle programmer	3 til mindre enn 5 år ¹	5 til 6 år ¹	Mer enn 6 år	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Østerrike	18,0	2,7	15,3	:	1,7
Belgia	1,1
Tsjekkia	4,5	14,9	2,1	12,9	.	0,8
Danmark ³	9,5	0,9
Finland ³	3,7	45,4	27,3	17,5	0,6	1,9
Frankrike ³	18,5	24,8	8,6	15,3	0,9	1,4
Tyskland	9,8	19,2	6,5	12,7	.	2,0
Hellas	0,7
Ungarn ⁴	1,3	37,2	x(2)	x(2)	x(2)	0,7
Island	6,4	41,2	33,3	7,6	:	0,1
Irland	12,7	31,1	23,8	7,3	x(4)	0,8
Italia ³	0,9	22,7	2,5	20,2	:	0,5
Nederland	1,3
Norge	4,8	38,9	30,7	5,1	3,1	1,1
Polen	:	41,5	x(2)	x(2)	x(2)	0,8
Slovakia	2,7	23,0	5,0	17,9	.	0,8
Spania	13,8	33,5	x(2)	x(2)	x(2)	1,0
Sverige	3,8	32,7	31,5	1,2	.	2,8
Sveits	18,9	17,9	x(2)	x(2)	x(2)	2,6
Storbritannia	11,5	35,9	33,3	2,5	0,1	1,6

¹ Inneholder ikke studenter som på et senere tidspunkt har fullført en grad av lengre varighet.

² Nettotall for avlagte grader er beregnet ved å summere avlagte grader for hvert enkelt alderstrinn. Dette gjelder ikke for Frankrike, Italia og Nederland.

³ Referanseår 2001.

⁴ Brutto antall avlagte eksamener kan inneholde noen dubletter.

x indikerer at data er inkludert i en annen kolonne. Kolonnen det refereres til vises i parenteser etter "x", f.eks. x(2) betyr at data er inkludert i kolonne 2.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

befinner seg i noen få aldersgrupper. For andre land, slik som i Norge hvor vi finner stor spredning i studentenes alder, kan dette være mer komplisert. Det at antall årskull i de mest aktuelle aldersgrupper varierer mellom landene, kan gjøre det litt problematisk å vurdere tallene i tabellen.

I gjennomsnitt avbryter en tredjedel av studentene studiene før de oppnår en grad uavhengig av om de holder på med en kort eller en lang utdanning. Dette kan blant annet skyldes at studentene mottar attraktive jobbtilbud før fullføring, at studiene ikke lever opp til forventningene eller at utdanningen ikke fyller arbeidsmarkedets krav. Tallene for avlagte høyere utdanninger påvirkes også av antall studieplasser innenfor de ulike studieområder, behovet for høyt utdannede personer i arbeidsmarkedet og måten grads- og kvalifikasjonsstrukturen er organisert på innenfor det enkelte land (EURYDICE/Eurostat 2002).

I de mest aktuelle aldersgrupper for å oppnå en høyere utdanning, fullfører nå gjennomsnittlig 32 prosent en utdanning på et høyere nivå med en varighet på tre år eller mer. Prosentandelen varierer fra mindre enn 20 i Tsjekkia, Tyskland og Sveits til mer enn 40 i Finland, Island og Polen. I Norge er andelen 38,9 prosent.

Under tre år

Høyere utdanning med en varighet på under tre år er vanligvis mer yrkesorientert enn utdanninger av lengre varighet. OECD-gjennomsnittet for andel personer som har avlagt en utdanning på dette nivået i de typiske aldersgruppene er 10 prosent. Tabell 2 viser at Frankrike og Sveits har de største andelene som har avlagt en utdanning på dette nivået med 19 prosent. Fullføringsgraden på disse

studiene er på mer enn 80 prosent i Danmark og Sverige, mens den for Irland og Italia ligger på rundt 50 prosent.

Tre til fem år

I land med en høy andel studenter som avlegger en grad på universitets- eller høgskolenivå, fullfører majoriteten en grad av middels lang varighet (tre til mindre enn fem år). I Østerrike, Tsjekkia, Frankrike, Tyskland, Italia og Slovakia derimot, fullfører majoriteten lengre programmer (minst fem års varighet). I disse landene er det bare 23 prosent eller mindre i de aktuelle aldersgruppene som avlegger en grad på universitets- eller høgskolenivå. Under 60 prosent av de som starter på en grad av middels varighet fullfører i Østerrike, Frankrike, Italia og Sverige, mens i Irland og Storbritannia gjelder dette mer enn 80 prosent.

Når vi ser nærmere på andelene som har fullført en utdanning med en varighet på tre-mindre enn fem år, finner vi en overvekt av kvinner i de fleste landene. I Danmark, Finland, Ungarn, Island, Norge, Polen og Sverige er andelen kvinner over 60 prosent.

Avlagte doktorgrader

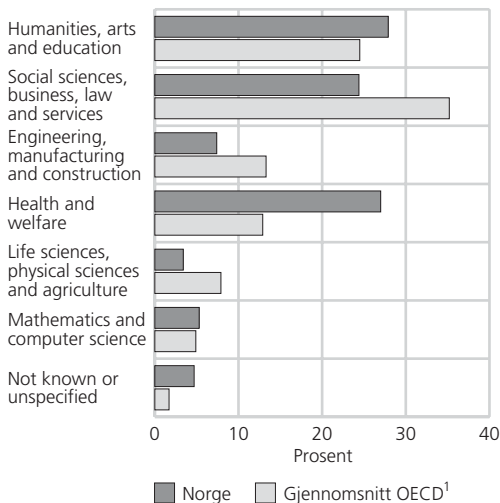
I Tyskland, Sverige og Sveits fullfører henholdsvis 2,0, 2,8 og 2,6 prosent av den aktuelle aldersgruppen en doktorgrad. For fullførte doktorgrader ligger OECD-gjennomsnittet på 1,2 prosent, mens tallet for Norge er 1,1 prosent (OECD Education at a Glance 2004, tallene er fra 2002). Selv om flere kvinner enn menn fullfører utdanning på universitets- og høgskolenivå, er det fortsatt flere menn enn kvinner som tar en doktorgrad. I Norge ligger andelen kvinnelige doktorgradskandidater på 38 prosent, som er under gjennomsnittet i OECD-landene. Italia skiller seg fra de

andre landene med 52 prosent kvinner som avlegger en doktorgrad, mens Finland er det nordiske landet som har den høyeste kvinneandelen. I Norge ble det avlagt 782 doktorgrader i 2004 (NIFU STEP 2005). Totalt er andelen som fullfører en påbegynt doktorgrad mindre enn 60 prosent. I Italia fullfører 85 prosent eller mer, mens Frankrike og Island har en fullføringsgrad på henholdsvis 36 og 50 prosent.

Valg av fagområde

Antall oppnådde grader innenfor de ulike fagområder har blant annet sammenheng med politiske valg, studienes popularitet hos studentene, hvor mange studenter som tas opp ved de ulike institusjonene og gradsstrukturen innenfor ulike studier i de enkelte land. I Norge, Sverige og Danmark er de største fagområdene "Health and welfare" og "Humanities, arts and education".

Figur 7. Fullførte høyere utdanninger med en varighet på tre år eller mer etter fagområde i prosent av alle fullførte. Norge og OECD-gjennomsnitt. 2002

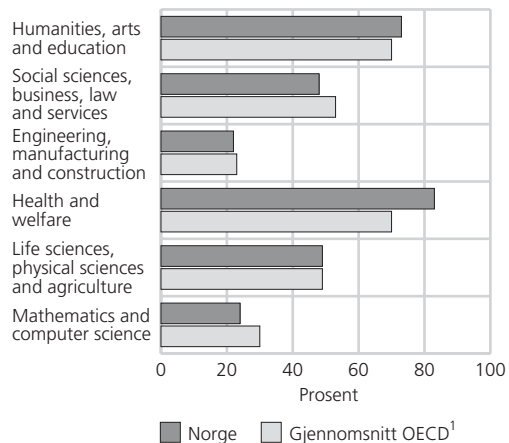
¹ OECD-gjennomsnittet inkluderer både europeiske og ikke-europeiske medlemsland.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

and education". Figur 7 viser ganske store forskjeller innenfor enkelte grupper av fagområder når en sammenligner avlagte grader i Norge med OECD-gjennomsnittet. I 21 av de 26 landene som har levert data, er det fagområdet "Social sciences, business, law and services" hvor flest studenter avlegger en grad. Innenfor OECD-landene gjelder dette for mer enn en tredjedel av studentene i høyere utdanning med en varighet på tre år eller mer. Figur 7 viser at Norge ligger langt under gjennomsnittet innenfor dette fagområdet med i underkant av 25 prosent. Prosentandelen som velger fagområdet "Mathematics and computer science" er omtrent like stor i Norge som gjennomsnittet innenfor OECD. (Se også Sjøberg og Schreiners artikkel om Naturfag og Teknologi i skole og samfunn.)

De teknisk-naturvitenskapelige fagområdene etterfulgt av "Social sciences, business, law and services", er de mest

Figur 8. Andel kvinner som har fullført høyere utdanning med en varighet på tre år eller mer, etter fagområde. 2002. Prosent

¹ OECD-gjennomsnittet inkluderer både europeiske og ikke-europeiske medlemsland.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

populære områdene innenfor høyere utdanning med en varighet på *under tre år* – hvor områdene er mer yrkesrettede.

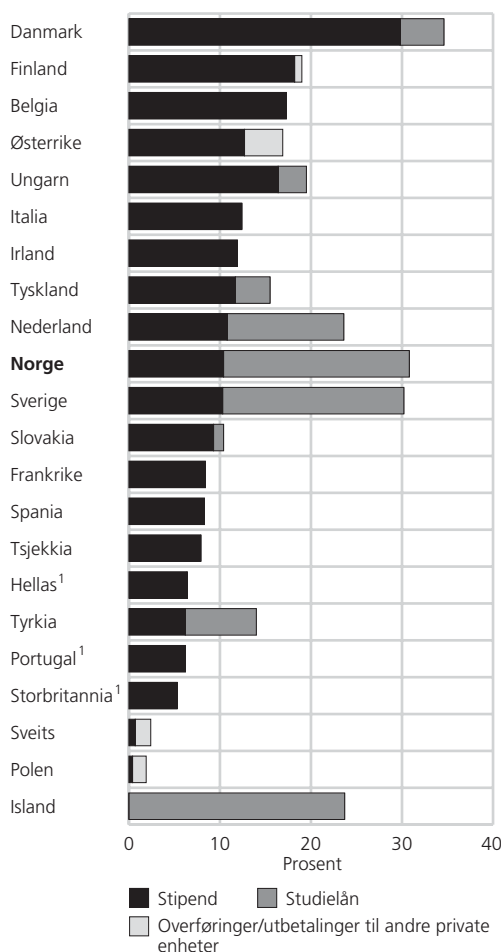
Figur 8 viser at norske kvinners valg av fagområde ikke skiller seg vesentlig ut fra kvinners valg av fagområde innenfor OECD-landene. Her finner vi at gjennomsnittlig 70 prosent av kandidatene innenfor fagområdene "Humanities, arts and education" og "Health and welfare" er kvinner, mens tilsvarende tall for Norge er henholdsvis 73 og 83 prosent. Fagområdene med de laveste kvinneandelene er "Mathematics and computer science" og "Engineering, manufacturing and construction", både innenfor OECD-gjennomsnittet og for Norge. Innenfor fagområdene "Social sciences, business, law and services" og "Life sciences, physical sciences and agriculture" er andelene menn og kvinner omtrent like store.

Hvor enkelt er det for landene å plassere studier innenfor riktig nivå/fagområde slik at statistikken gir et godt bilde av den reelle situasjonen? Noen studier blant annet innenfor helsefag plasseres på videregående nivå i enkelte land, mens de i andre land plasseres på et høyere nivå. Dette påvirker selvfølgelig statistikken. Kanskje er dette også tilfelle innenfor andre fagområder. Det er derfor nødvendig å rette sterkere fokus mot enkeltutdanningsnivåplassering i de europeiske landene for å kunne produsere en mest mulig korrekt statistikk.

Finansieringsordninger

Offentlig stønad til elever/studenter og familier forekommer hovedsakelig på universitets- og høgskolenivå. Stønadens gis i form av stipend eller lån som skal dekke levekostnader, stønad til å betale skolepenger og godtgjørelse til husholdningen/studentens foreldre. Figur 9 viser

Figur 9. Offentlig stønad til studenter og andre private enheter i prosent av de totale offentlige utgiftene til høyere utdanning, etter type stønad, 2001

¹ Data om studielån er ikke tilgjengelig for Hellas, Portugal og Storbritannia. Skattelette er ikke med i disse tallene.

Kilde: Education at a Glance 2004, OECD.

at i Danmark, Norge og Sverige utgjør den direkte offentlige stønaden til studenter over 30 prosent av budsjettene til høyere utdanning, i Sveits og Polen derimot utgjør denne under 5 prosent. Innenfor OECD-landene er denne stønaden i gjennomsnitt på 17 prosent. Tolv land gir den offentlige stønaden bare i form av stipend og overføringer/utbetalinger til

andre private enheter, mens de resterende landene – deriblant Norge – gir stønad i form av en kombinasjon av stipend og lån. Andel offentlig stønad til studenter er høyest i landene som har en ordning for studielån.

I Norge gis stønaden i form av en kombinasjon av stipend og lån fra Statens lånekasse for utdanning. Utdanningsstipend gis med 40 prosent av kostnadsnormen dersom du er borteboende (8 000 kroner per måned), hvor 25 prosent utbetales ved studiestart. Når utdanningen er gjennomført, omgjøres de siste 15 prosentene fra lån til stipend. Denne ordningen skal bidra til å få studentene raskere gjennom studieløpet. For studenter i utlandet gjelder spesielle ordninger. I et europeisk perspektiv er finansieringsordningen i Norge relativt god (Bakke 2005).

Gjennom gode finansieringsordninger kan regjeringene oppmuntre flere til å studere, uavhengig av den enkelte families finansielle situasjon. De offentlige stønadsordningene spiller også en viktig rolle i den indirekte finansieringen av utdanningsinstitusjonene, og kan derfor være med på å øke konkurransen mellom dem. Samtidig kan de gjøre det mulig for den enkelte student å studere på heltid.

Ved sammenligning av ordningene for offentlig stønad til studentene i de europeiske landene ser vi følgende mønster (Schwarz og Rehburg 2004):

- Frankrike, Belgia, Østerrike, Irland, Spania, Portugal og Hellas gir finansielle stønader hovedsakelig i form av stipend. Det greske stipendet (Ypotrophia) gis ut fra studentenes akademiske kvalifikasjoner, men totalt gis det få slike stipend.

- Danmark, Sverige, Finland, Tyskland, Sveits og Italia gir en kombinasjon av stipend og lån. I Italia gis lån ut fra studentenes akademiske kvalifikasjoner.
- Norge og Nederland gir en kombinasjon av stipend og lån. Deler av lånet omgjøres til stipend ved avlagte eksamener/grader.
- Storbritannia er et unntak i europeisk sammenheng. Her er studielån hovedformen for stønad. Men avhengig av foreldrenes inntekt, kan studentene også få hjelp fra staten til å betale skolepenger. Data om studielån for Storbritannia er ikke med i figur 9.

I Norden, Tyskland og Hellas er det gratis å studere, mens andre land, som Frankrike, Portugal, Irland, Spania og Italia og Østerrike krever små beløp per måned for deltakelse ved høyere studier (under 65 euro). Bare i noen få land må studentene betale høyere beløp. Dette gjelder Storbritannia, Sveits og Nederland.

Debatten rundt studentenes levekostnader er praktisk talt fraværende i mange europeiske land. I alle landene er beløpet som brukes på skolepenger ganske lite i sammenligning med studentens levekostnader som omfatter bolig, mat, reise, klær og underholdning (Schwarz og Rehburg 2004). Danske studenter mottar stipend og lån som dekker de månedlige levekostnadene. De betaler heller ikke skolepenger. Dermed er de i stand til å studere uten å være avhengig av stønad fra foreldrene. I Tyskland betaler studentene heller ikke skolepenger, men her gis offentlig stønad til studiene ut fra foreldrenes inntekt. Det forventes at foreldrene dekker barnas levekostnader. Bare en fjerdedel av studentene mottar her offentlig stønad, mens dette gjelder for 90 prosent av de danske studentene.

Selv om figuren viser at det er store variasjoner i hvor mye som gis i stønad til studenter i de ulike landene, er det viktig å ha klart for seg at det her bare er snakk om *offentlig stønad* til studentene. I mange land eksisterer også andre stønadsordninger. Det faktiske nivået av offentlig stønad er dessuten en blanding av stønadsordninger direkte til studenten og indirekte stønad som gis gjennom utdanningsinstitusjonene.

Veien videre – reformer innenfor høyere utdanning

For tiden pågår en rekke reformer innenfor utdanningssystemer i Europa som kan bidra til større likhet mellom utdanningssystemene og mer sammenlignbar statistikk i årene som kommer. Det blir for omfattende å skulle omtale reformer på alle nivåene i systemene, men siden Norge i likhet med flere andre europeiske land nylig har gjennomført en omfattende reform innenfor høyere utdanning, velger vi å fokusere på dette området.

Bologna-prosessen, et skritt mot større likhet?

De siste årene har høyere utdanning støttet på nye utfordringer i Europa. Dette har blant annet sammenheng med økt konkurranse og globalisering.

I 1999 møttes utdanningsministere fra 29 land og universitetsledere fra hele Europa for å drøfte den videre utviklingen av høyere utdanning i Europa og utfordringen med å videreutvikle samarbeidet over landegrensene. Visjonen om utviklingen av et europeisk område for høyere utdanning innen 2010 er nedfelt i ministrenes erklæring fra møtet. Det er denne utviklingen som kalles Bologna-prosessen (UFD 2004).

To år etter Bologna møttes ministrene igjen i Praha, deretter i Berlin for så å møtes i Bergen i mai 2005. Antall medlemsland har økt til 45². Alt tyder på at det europeiske utdanningsområdet kan bli en realitet, ikke med en felles utdanningspolitikk, men med et mangfold av nasjonale utdanningssystemer som lærer seg å spille sammen (Nyborg 2004). Alle land som har signert "Den europeiske kulturkonvensjonen", har rett til å søke om medlemskap i Bologna-prosessen. Medlemslandene må ha ratifisert UNESCO/Europarådets konvensjon om godkjenning av kvalifikasjoner når det gjelder høyere utdanning i Europaregionen, Lisboa-konvensjonen. Konvensjonen gir retningslinjer for hvordan saker som gjelder godkjenning av utdanning fra utlandet, skal behandles.

For å bidra til å fremme mobilitet og gjøre europeisk høyere utdanning bedre og mer konkurransedyktig, er det definert ti satsingsområder. Gjennomføringen av disse vil medføre en rekke fellestrekk i de ulike nasjonenes utdanningssystemer, slik som lik gradsstruktur og et karakter-system som er forståelig utenfor den enkelte nasjons grense. Slike fellestrekk vil igjen bidra til at det blir enklere å produsere sammenlignbar internasjonal statistikk.

De ti satsingsområdene er:

1. Innføring av et lett forståelig og sammenlignbart gradssystem
2. Inndeling av gradssystemet i to hovednivåer
3. Innføring av et system med studiepoeng
4. Fremme av mobilitet for studenter og ansatte
5. Fremme av europeisk samarbeid om kvalitetssikring

6. Fremme av de europeiske dimensjoner i høyere utdanning
7. Livslang læring
8. Høyere utdanningsinstitusjoner og studenter
9. Styrking av tiltrekningskraften til Det europeiske området for høyere utdanning
10. Doktorgradsstudier og synergien mellom Det europeiske området for høyere utdanning og Det europeiske forskningsrom.

Mange av disse satsingsområdene er allerede gjennomført eller er i ferd med å bli gjennomført i en rekke av landene. Nesten alle deltakerlandene har nå et gradssystem inndelt i to hovednivåer innenfor de fleste fagområder (EURYDICE 2004). Gradssystemet skal bestå av et lavere nivå med en varighet på minst tre år og et høyere nivå. Fullført høyere grad skal gi adgang til doktorgradsutdanning.

Innføring av European Credit Transfer System (ECTS, som er et system med studiepoeng) er, eller vil snart være en realitet i de fleste av landene med unntak av Luxembourg og Portugal (EURYDICE 2004). Systemet skal fremme størst mulig mobilitet for studentene. Mobilitet for studenter og akademisk og administrativt ansatte er grunnlaget for etableringen av et europeisk område for høyere utdanning.

Et forklarende tillegg til vitnemålet (Diploma Supplement) kan nå utstedes ved mange av utdanningsinstitusjonene i de fleste av landene (EURYDICE 2004). Dette bidrar til å gjøre gradssystemet mer forståelig og sammenlignbart på tvers av landegrensene. I noen land utstedes et "Diploma Supplement" automatisk når vitnemålet hentes ut, mens det i andre

tilfeller utstedes bare når studenten ber om det. Det er et mål at alle studentene fra og med 2005, automatisk og kostnadsfritt, skal motta et slikt vitnemålstilllegg. I Belgia og Storbritannia brukes et dokument som ligner mye på "the Diploma Supplement", mens det i Hellas, Spania, Irland, Portugal, Bulgaria, Kypros og Malta pågår en debatt om mulig innføring av dette. I Norge har alle kandidatene fått utstedt et "Diploma Supplement" automatisk og kostnadsfritt fra 2003.

Da ministrene møttes i Berlin i 2003, definerte de delmål på tre prioriterte områder for 2005: kvalitetssikring, gjensidig godkjenning av eksamener og grader og realisering av et to-trinns gradssystem. I tillegg skulle det rapporteres om utviklingen på de andre områdene i prosessen.

Hvor langt har Norge kommet i arbeidet med å gjennomføre disse delmålene?

Kvalitetsreformen og Bologna-prosessen

På 1990-tallet var det stor øking i antall studenter i Norge, men i 1998 begynte studenttallet å avta noe og situasjonen var i ferd med å endre seg. Det var liten arbeidsledighet, og det ble lettere for ungdom uten høyere utdanning å skaffe seg arbeid nå enn for noen få år siden. Samtidig ønsket regjeringen å investere i en norsk befolkning med et høyere utdanningsnivå.

Regjeringen nedsatte i april 1998 et utvalg, som fikk navnet Mjøs-utvalget, for å utrede høyere utdanning etter 2000. Mjøs-utvalgets mandat var å analysere situasjonen innenfor høyere utdanning i Norge og komme med forslag til forbedringer. Det ble fokusert på mål som ville få studentene raskere gjennom

studiene og redusere antall avbrutte studier.

I juni 2001 vedtok så Stortinget en omfattende reform av norsk høyere utdanning – Kvalitetsreformen (UFD 2004). Denne var iverksatt ved samtlige høyere utdanningsinstitusjoner i Norge ved studiestart høsten 2003. Selv om Kvalitetsreformen hovedsakelig ble til for å løse nasjonale behov, er endringene i stor grad en følge av eller i tråd med Bologna-prosessen. Det har naturlig nok vært diskusjoner og dissenser rundt mange av elementene i reformen, men dette blir det for omfattende å komme inn på i denne artikkelen. Reformen innebærer omlegging til ny gradsstruktur, mer tilrettelagte studieløp, bedre utnyttning av studieåret, mer studentaktive læringsformer, bedre oppfølging av studentene samt nye evaluerings- og vurderingsformer. Samtidig ble studiefinansieringen endret slik at den nå også belønner studieprogresjon. Endringene i norsk høyere utdanning er begrunnet både i Norges forpliktelser i henhold til våre internasjonale avtaler og i et nasjonalt behov for å øke kvaliteten i høyere utdanning og forskning. Reformen omfatter både statlige og private høyere utdanningsinstitusjoner. Hva har så Norge gjort i forhold til Bologna-prosessen tre prioriterte områder for 2005?

Område 1: Kvalitetssikring

Et eget uavhengig statlig organ (NOKUT - Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen) fører tilsyn med at studietilbudene holder høy kvalitet og sikrer at institusjonene har gode interne systemer for kvalitetssikring av sine tilbud. NOKUT foretar faglige vurderinger ved etablering av nye studietilbud som den enkelte institusjon ikke har myndighet til å opprette selv. NOKUT foretar også en faglig vurdering av om en høyere utdanningsinstitusjon

og/eller de studiene denne tilbyr, oppfyller et gitt sett med standarder. En slik akkreditering skal samtidig gi forslag til institusjonens videre utvikling. Det er to typer akkreditering: a) akkreditering av institusjon og b) akkreditering av studietilbud. Dette har ført til at vi fra 1. januar 2005 har fått to nye universiteter i Norge, Universitetet i Stavanger (tidligere Høgskolen i Stavanger) og Universitetet for miljø- og biovitenskap (tidligere Norges landbrukshøgskole). NOKUT får også oppgaver knyttet til godkjenning av utenlandsk utdanning. NOKUT har myndighet til å deakkreditere utdanninger og institusjoner som ikke holder tilstrekkelig faglig kvalitet.

I juni 2004 la Utdannings- og forskningsdepartementet frem et forslag til en ny lov om universiteter og høyskoler (Odelsingsproposisjon nr. 79 (2003-2004)). Lovforslaget gir et felles rammeverk for statlige og private institusjoners virksomhet med hensyn til faglige fullmakter til å opprette og nedlegge studietilbud, kvalitetssikring av utdanningstilbud og studentenes rettigheter og plikter. Dette er også et ledd i den norske Bologna-prosessen.

Område 2: Realisering av et to-trinns gradssystem

Tidligere hadde vi ca. 90 grader og yrkesutdanninger i norsk høyere utdanning. Disse er nå erstattet av et nytt gradssystem som består av en lavere grad som oppnås etter tre års studium (bachelor) og en høyere grad som oppnås etter enda to års studium (master) samt en doktorgrad som oppnås etter ytterligere tre år (Ph.D. (Philosophiae doctor)). Enkelte utdanninger har et integrert løp på fem år (master). Medisin, veterinærmedisin, psykologi og teologi unntas fra det nye gradssystemet og beholder "gammel"

gradsoppbygging og gradsbevevnelser. Det gjøres også unntak for allmennlærerutdanningen, som fortsatt er fireårig, og for Arkitekthøyskolen i Oslo som får beholde sin fem og et halvtårige arkitektutdanning, men begge studier inngår i det nye systemet når det gjelder gradsbevevneelse. Noen kunstutdanninger har en fireårig bachelorgrad, og det vil også eksistere enkelte kortere utdanninger som ikke følger normalmodellen. En del bachelorgrader vil være mer yrkesrettet enn de tidligere cand.mag.-gradene og vil dermed også være mer attraktive for arbeidsmarkedet. Dette er også på linje med Bologna-prosessen. I reformen ble høyskolekandidat beholdt som toårig studium.

Område 3: Gjensidig godkjenning av eksamener og grader

Norge har sluttet seg til UNESCO/Europarådet sin konvensjon om godkjenning av kvalifikasjoner når det gjelder høyere utdanning i Europaregionen, Lisboa-konvensjonen. Universiteter og høyskoler er nå pålagt å informere om hva slags tiltak søkere kan sette i verk, og hva slags tilleggsutdanning de kan ta, for at utdanningen skal bli godkjent på et senere tidspunkt. Behandlingstiden etter at all relevant dokumentasjon er innhentet, skal ikke overskride fire måneder.

Nytt karaktersystem med en gradert skala fra A til E for bestått og F for ikke bestått, er innført. Vekttallssystemet er erstattet av et system med studiepoeng hvor et fullt studieår er normert til 60 studiepoeng. Både ny karakterskala og innføring av studiepoeng er i samsvar med det europeiske ECTS-systemet og dermed også i samsvar med Bologna-prosessen.

Kvalitetsreformen inneholder også elementer som skal bidra til større inter-

nasjonalisering, både ved at det skal bli enklere for norske studenter å studere i utlandet samtidig som institusjonene oppmuntres til å ta inn flere utenlandske studenter.

Norske studenter kan benytte lån og stipend utenfor Norge. Studenter som ønsker det, skal kunne ta deler av sin utdanning i utlandet. De som tar studieopphold i land utenfor Norden, som del av sin norske grad, gis stipend til hel eller delvis dekning av skolepenger. Det gjelder egne regler for reisestipend utenfor Norden. Alle utdanningsinstitusjonene skal legge til rette for utenlandsopphold som er faglig tilpasset utdanningen i Norge. Dette skal fremme studentmobiliteten. Innenfor dette området kan fortsatt mye gjøres. Blant annet kan felles studieprogrammer på tvers av landegrensene gjøre det enklere å ta deler av studiene i utlandet.

Universiteter og høyskoler blir oppmuntret til å øke antall kurs som tilbys på engelsk for å gjøre det mer attraktivt for utenlandske studenter å studere i Norge. I tillegg mottar institusjonene 5 400 kroner per utenlandsk student og per utvekslingsstudent med et studieopphold på mer enn tre måneder. Målet med dette er økt og mer balansert studentmobilitet og utveksling. Gjennom internasjonale avtaler deltar universiteter og høyskoler i utdanningsprogram som inkluderer studentutveksling. For norske studenter kan språket være en hindring i forhold til utenlandsstudier. Dette gjelder særlig i forhold til land med andre språk enn engelsk. For å oppmuntre til studieopphold i andre land, gir Statens lånekasse for utdanning språkstipend til forberedende språkkurs.

Oppsummering

Undervisningssystemene i de europeiske landene er ikke like. Alderen for opptak i obligatorisk utdanning varierer fra tre til seks år og antall år i obligatorisk utdanning varierer. Avslutning av obligatorisk utdanning faller oftest sammen med overgangen til videregående skole, men i noen land fortsetter obligatorisk utdanning på videregående nivå, eller til videregående utdanning er avsluttet. I enkelte land velger elevene en spesiell retning eller en spesiell utdanning ganske tidlig, mens i andre land skjer dette på et senere tidspunkt. Tidspunktet for når studentene starter på en universitets- eller høyskole-utdanning er også varierende.

Slike forskjeller skaper sammenligningsproblemer ved produksjon av internasjonal statistikk. De mange ulikhetene vanskeliggjør sammenligning på tvers av landegrenser, og statistikken gir derfor ikke alltid et godt bilde av den reelle situasjonen på området. Ulikhetene i utdanningssystemene kan gjøre det vanskelig å nivåplassere utdanninger. Utdanninger som er plassert på videregående nivå i et land kan være plassert på universitets- og høyskolenivå i andre land. Kvaliteten på dataene kan også variere. Mens noen land leverer data fra registre, har andre land samlet inn dataene ved bruk av spørreskjema- og intervjuundersøkelser.

Deltakelsen i høyere utdanning har vært økende i Norge og innenfor OECD-landene de siste ti årene. Andel kvinner med høyere utdanning er større enn andel menn med høyere utdanning i to tredjedeler av landene. Trenden går mot en enda større økning til fordel for kvinnene. Flest kvinner tar en høyere utdanning på tre til fem år, mens det er stor overvekt av menn i gruppen som tar en

høyere utdanning med en varighet på seks år eller mer. I årene fremover kan kvinner gjennomsnittlig forvente noe lengre tid i utdanning enn menn i de fleste europeiske land.

Det mest populære fagfeltet innenfor høyere utdanning i OECD er "Social sciences, business, law and services". I Norge avlegges flest grader innenfor "Humanities, arts and education" og "Health and welfare". Innenfor begge disse fagområdene er det stor overvekt av kvinner.

Offentlig stønad til elever/studentene og familier forekommer hovedsakelig på universitets- og høyskolenivå. Stønadene gis i form av stipend eller lån som skal dekke levekostnader, stønad til å betale skolepenger og godtgjørelse til husholdningen/studentens foreldre. Andel offentlig stønad til den enkelte student er høyest i landene som har en ordning for studielån, og vi finner store variasjoner innenfor de europeiske landene. I Bologna-prosessen har det blitt satt lite lys på studentenes kostnader og finansiering av studier, noe som er synd siden dette er en vesentlig faktor når det gjelder å sikre mobilitet og adgang til høyere utdanning uavhengig av økonomisk og sosial bakgrunn.

Bologna-prosessen og arbeidet for å skape et felles utdanningsområde innenfor høyere utdanning innen 2010 vil føre til at de ulike europeiske utdanningssystemene spiller bedre sammen. Det blir lettere for den enkelte student å ta hele eller deler av studiet i et annet land samtidig som det blir enklere å få godkjent utdanninger tatt i utlandet. Flere felles faktorer og større likhet mellom systemene vil også gi et bedre grunnlag for internasjonale sammenligninger av

utdanningsdata. Forholdene legges bedre til rette for produksjon av internasjonal statistikk.

Norge er blant landene som har kommet lengst i gjennomføringen av Bologna-prosessen. Dette har blant annet skjedd gjennom Kvalitetsreformen. Systemet for høyere utdanning i Norge har gjennomgått en rekke endringer de siste årene. Reformen har medført omlegging til ny gradsstruktur, kvalitetssikring, gjensidig godkjenning av eksamener og grader, mer tilrettelagte studieløp, mer studentaktive læringsformer, bedre oppfølging av studentene samt nye evaluerings- og vurderingsformer. For Norges del ser vi at Kvalitetsreformen så langt er helt på linje med satsingsområdene for Bologna-prosessen. EUs Lisboa-strategi og Bologna-prosessen bidrar til større likhet landene imellom, og er dermed også med på å legge et bedre grunnlag for internasjonal utdanningsstatistikk i årene fremover.

Noter

¹ *Europeiske OECD-land:* Østerrike, Belgia, Tsjekia, Danmark, England, Finland, Frankrike, Tyskland, Hellas, Ungarn, Island, Irland, Italia, Luxembourg, Nederland, Norge, Polen, Portugal, Skottland, Slovakia, Spania, Sverige, Sveits, Tyrkia og Storbritannia.

Ikke-europeiske OECD-land: Australia, Canada, Japan, Korea, Mexico, New Zealand og USA.

² *Medlemsland i Bologna-prosessen:* Albania, Andorra, Armenia, Aserbadjan, Belgia, Bosnia og Herzegovina, Bulgaria, Danmark, Estland, Finland, Frankrike, Georgia, Hellas, Irland, Island, Italia, Kroatia, Kypros, Latvia, Liechtenstein, Litauen, Luxembourg, Makedonia, Malta, Moldova, Nederland, Norge, Polen, Portugal, Romania, Russland, Serbia og Montenegro, Slovakia, Slovenia, Spania, Storbritannia, Sveits, Sverige, Tsjekia, Tyrkia, Tyskland, Ukraina, Ungarn, Vatikanstaten og Østerrike.

I tillegg er EU-kommisjonen medlem med stemmerett. Europarådet, ESIB (The National Unions of Students in Europe), EUA (European University Association), EURASHE (European Association of Institutions in Higher Education) og UNESCO-CEPES (European Centre for Higher Education) er konsultative medlemmer.

Referanser

Bakke, Ø. R. (2005): Foredrag på NOKUT-konferansen: *Norge i et internasjonalt utdanningsperspektiv - viktige drivkrefter og muligheter.*

EURYDICE (2004): *Focus on the Structure of Higher Education in Europe 2003/04 - National Trends in the Bologna Process.*

EURYDICE/Eurostat (2002): *Key Data on Education in Europe 2002.*

NHD (2003): *EU's Lisboa-strategi - hva gjør Norge?* <http://www.odin.dep.no/archive/nhdvedlegg/01/06/Eunyv005.pdf>.

NIFU STEP (2005): Doktorgradsstatistikk.

Nyborg, Per (2004): *Den siste utviklingen i Bologna-prosessen.*

OECD (2002): 2002-tall hentet fra *Education at a Glance 2004.*

OECD (2003): *Education at a Glance 2003.* Organisation for Economic Co-operation and Development.

OECD (2004): *Education at a Glance 2004.* Organisation for Economic Co-operation and Development.

Schwarz, Stefanie og Meike Rehburk (2004): *Study Costs and Direct Public Student Support in 16 European Countries. Towards a European Higher Education*

Area? (European Journal of Education, Vol. 39, No. 4, 2004).

UFD (2004): *Informasjon om Bologna-prosessen*. <http://www.bologna-bergen2005.no/> .

UFD (2004): *Informasjon om Kvalitetsreformen*. <http://www.odin.dep.no/ufd/norsk/tema/utdanning/hoyereutdanning/tema/kvalitetsreformen>.